

“SUHAYL VA GULDURSUN” DOSTONI MUNDARIJASIGA DOIR

Mamatqulov Botir

Termiz davlat universiteti talabasi.

Murtazayev Babanazar Xurramovich

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7972487>

Annotatsiya. Maqolada Sayfi Saroyining “Suhayl va Guldursun” dostoni tahlili amalga oshirilgan bo‘lib, qahramonlar sarguzashti, ularning faoliyatiga diqqat qaratilib, taalluqli xulosalar yasalgan. Dostonning yaratilishi, uning qiymati, tasvir voqealari, bosh qahramonlar sarguzashti badiiyati kabi hodisalar atroflicha qarab chiqiladi. Shu asarga yaqin turuvchi mos, mushtarak afsona va rivoyatlarga ham e‘tibor qaratilib, ular qiyosan o‘rganilib, ularning ahamiyati, tugan o‘rni kabilar ham nazardan soqit etilmagan.

Kalit so‘zlar. Doston, xalq, ijod, qahramon, sarguzasht, ishq, sevgi, muhabbat, Temur, To‘xtamish, Suhayl, Guldursun, jang, zindon, sahro, cho‘l, qum, jazirima, chanqoqlik, tashnalik, qabr, fojia, o‘lim, qiyos, taqqos, muqoyasa.

ABOUT THE CONTENT OF THE EPIC "SUHAYL AND GULDURSUN".

Abstract. The article analyzes the epic "Suhail and Guldursun" by Saifi Saroi, focuses on the adventures of the heroes, their activities, and draws relevant conclusions. Events such as the creation of the epic, its value, the events of the image, the art of the adventure of the main characters are carefully considered. Attention is also paid to common myths and legends that are close to this work, they are comparatively studied, and their significance and role are not overlooked.

Keywords. Epic, folk, creativity, hero, adventure, love, love, love, Temur, Tokhtamysh, Suhayl, Guldursun, battle, dungeon, desert, desert, sand, heat, thirst, thirst, grave, tragedy, death, comparison, comparison, comparison.

О СОДЕРЖАНИИ ЭПОСА «СУХАЙЛ И ГУЛДУРСУН»

Аннотация. В статье проведен анализ эпоса Сайфи Сарои «Сухайл и Гульдурсун», акцентировано внимание на приключениях героев, их деятельности, сделаны соответствующие выводы. Тщательно рассматриваются такие события, как создание эпоса, его значение, имиджевые события, художественность приключения главных героев. Обращается внимание и на распространенные мифы и легенды, близкие к данному произведению, они сравнительно изучаются, не упускается из виду их значение и роль.

Ключевые слова. Эпос, народ, творчество, богатырь, приключения, любовь, любовь, романтика, Темур, Тохтамыш, Сухайл, Гулдурсун, битва, подземелье, пустыня, пустыня, песок, зной, жажда, жажда, могила, трагедия, смерть, сравнение, сравнение, сравнение.

“Suhayl va Guldursun” dostonini professor Abduqodir Hayitmetov (12) “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalining 1974-yil 4-sonida so‘z boshi yozgan va Nasrullo Davron nashr ettirgan edi. Bu doston 1966–67 yillar olib borilgan izlanishlar natijasida shoir Nasrullo Davron tomonidan qo‘lga kiritiladi. Qo‘lyozma Farg‘ona, O‘zbekiston tumani Kamolxon Sultonov xonadonida saqlangan, u 1398-yili Misrda ko‘chirilgan, kotib Abul ibn Qodirdir. Qo‘lyozma mo‘jaz bo‘lib, uning muqaddimasidan so‘ng Tug‘lixoja Xorazmiy, Mavlono Is‘hoq Xorazmiy, Mavlono Ahmad Urganjiy g‘azallari beriladi. Tug‘lixoja va Mavlono Is‘hoq nomlari Sayfi Saroyi (1321–1396)ning

“Guliston bit-turkiy” qo‘lyozmasi sahifalaridagi mushoira qismida ham uchraydi. Ammo Mavlono Ahmad Urganjiy nomi she‘riyat muxlislariga, mumtoz adabiyotimiz muhiblariga ma‘lum emas edi. Qo‘lyozmaning keyingi sahifalaridan Sayfi Saroyining 2 bayti, 2 qit‘asi va 82 baytdan iborat “Suhayl va Guldursun” dostoni joy olgan.

“Suhayl va Guldursun” mundarijasi debocha ila ibtido topib, u asar mavzusini va mazmunini ifoda etadi:

Emas afsona chin ushbu bitilmish,
Bu chin, afsonatek ishqda yetilmish (7–B.76).

davomi:

...Temur Urganja tortib keldi lashkar,
Ko‘rub ko‘z – ko‘r, bo‘lub qoldi quloq – kar.
O‘lib qatti so‘g‘ishdi To‘xtamishxon,
Tiri oyridi tuvg‘ondin tug‘ushg‘on.
Suhayl alpni elittilar asirg‘a,
Hama qoldi bo‘lub ojiz bu sirg‘a (7–B.76).

Doston 19 baytdan iborat debochasi ila boshlanadi, dostonning 2-qismi “Suhaylning chohda yotmishi” deb nomlanadi va u 6 baytli, 3 - qism 11 baytli, uning sarlavhasi: “Suhaylning tush ko‘rishi” deyiladi. Dostonning 4-qismi: “Shoh qizi Guldursun Suhaylni ko‘rgani va uni sevib qolg‘onin bayoni” deya atalib, u 12 baytli, uning boshlanmasi:

O‘lan uzra qurulg‘on xaymada shoh,
Zafardin shod bo‘lub yotmishdi ogoh.
Bor erdi shoh qizi Guldursun oti,
Tilim evrilmas aytmog‘i sifoti (7–B.77).

Dostonning 5-qismi “Guldursunning chohga tushub Suhayl bilan so‘zlashgani” tarzida nomlanib, u 10 baytli. Dostonning xotimaviy 6-qismi 24 baytli, u “Suhayl bilan Guldursunni chohdan chiqib qochganlari bayoni” deb nomlanib, ikki sevishganning kimsasiz sahro sari qochgani voqeasini hikoya qiladi. Sahro quyosh taftidan alanga sifat o‘t ichida yonmoqda:

Alar ko‘p yurdivu sahrog‘a kirdi,
Gunashdin sahro uzra do‘zax erdi (7.–B.78).

Ochlik va suvsizlikdan, gunash – quyosh alangasidan do‘zaxga aylangan sahro qo‘ynida Guldursun hushidan ketib yiqiladi. Suhayl suv va non ilinjida behuda sahro kezadi:

Suhayl bordi toparg‘a suvg‘a, dong‘a,
Vale darmon berolmay qoldi jong‘a(7.–B.78).

Cho‘lning otashi og‘ushida Guldursun tashnalikdan halok bo‘ladi, bu holga chiday olmagan Suhayl:

– “Menga yaxshi, – dedi, – yor birla o‘lmak,
– Na lozim g‘am bilan dunyoda qolmak” (7.–B.78).

o‘z bag‘riga tig‘ sanchadi, ana shu bayt “Uch bulbul gulshani”dagi “Suhayl va Guldursun” (10–B.329)da ayni shu xilda, ammo ustoz N.M.Mallayev kitobida bir so‘zda farqni kuzatdik:

Menga yaxshi bukun yor bilan o‘lmak,
Na lozim g‘am bilan dunyoda qolmak (5.–B. 261).

Dostonning oxirgi baytida uning yozilgan 796 (1394) yili qayd etiladi:

Yeti yuz to‘qson olti navro‘z oyi

Xatm etti buni Sayfi Saroyi (7–B.78).

Dostonda Amir Temur (1336–1405) va Oltin Oʻrda xoni Toʻxtamishxon nomlari tilga olinadi, bunda ayrim tarixiy voqealarga ishora borligi sir emas. Amir Temur 1389–91 va 1394–95 yillar Oltin Oʻrda xoni Toʻxtamishxonga qarshi yurishlar uyushtiradi, bungacha Toʻxtamishxon 1387–88 yillar Movarounnahrda hujum qilgan edi. Ana shu Toʻxtamishxonning beboshligi Amir Temurni junbushga soladi, 1394–95 yillardagi yurishlar chogʻi Shimoliy Kavkaz, Terek daryosi vohasida Toʻxtamishxon qoʻshinini tamoman tor-mor etib, Volga daryosi sohilidagi qator shaharlarni vayronaga aylantiradi, natijada Oltin Oʻrda xonligi oʻz nufuzini yoʻqotib, mayda xonliklarga parchalanib ketadi.

Amir Temur va Toʻxtamishxonning rus zaminida roʻy bergan qirgʻin barot qurolli toʻqnashuvlari ayrim afsona hamda rivoyatlarda aks etganini kuzatamiz. Shunday rivoyatlardan birini ustoz Natan Mallayev hikoya qiladi bu afsona Chelyabinsk viloyati Temurlang temir yoʻl bekatidagi Temurlang minorasi haqida Amir Temur bilan jangda Toʻxtamishxon yengilib, koʻp askarlari va oʻgʻli asirga tushadi, Toʻxtamishxon oʻgʻlining jasoratini eshitgan Temurning qizi yigitni sevib qoladi, uni zindondan ozod etadi. Sevishganlar qochib ketayotganida Temur askarlari ularni yetib oladi, tengsiz toʻqnashuvda yigit halok boʻladi, alamiga chiday olmagan qiz oʻziga xanjar sanchib oʻladi. Oshiq yigit, maʼshuqa qiz mardligiga qoyil qolib, tan bergan Temur ularni ehtirom bilan dafn ettirib, oʻsha yerda yodgorlik minorasi bunyod qildiradi. Demak Sayfi Saroyi bu xil talay afsonalar bilan tanish boʻlib, ana shular asosida oʻzining ajoyib dostonini yaratgani maʼlum boʻladi (5–B.261–262).

Ustoz Natan Mallayev yana bir “Guldursun afsonasi” nomli afsonaning mazmunini hikoya qiladi, afsonada aytilishicha qadim Qoroqolpogʻistonda koʻhna moziy zamonda Guliston degan obod shahar boʻlgan ekan. Dushman shaharni qamal qilibdi, Guliston shohi aholini mudofaaga safarbar etibdi. Qamal choʻzilib ketibdi, har ikki tomon ham holdan toyibdi, mudofaachilarning va dushmanning sillasi quribdi, oziq-ovqat taqchilligi tasiri sezilibdi. Mudofaachilar dushmanni chalgʻitish niyatida bir necha semizroq sigirga oxirgi don-dunni yedirib, sigirlarni shahar darvozasidan tashqariga chiqarib yuboribdi. Ochlikdan tinka madori qurigan dushman sigirlarni soʻyib qarashsa, ularning yaxshi boqilganiga iqror boʻlib, shahar aholisining oziq-ovqat zaxirasi koʻp ekan degan fikrga kelibdi. Dushman ketish taraddudiga tushibdi, shunda Guliston shohining yengiltak qizi Guldursun dushman lashkarboshisiga mahfiy maktub yoʻllab, unga asl voqeani anglatdi. Boisi Guldursun qala ustida jangni kuzatib dushman lashkarboshligʻini sevib qolgan edi, ehtirosi ustun kelgan togʻ qizi xiyonat yoʻliga oʻtdi. Shahar aholisi taslim boʻldi, lashkarboshi Guldursunning harakatidan xursand boʻlsa-da, otasiga sodiqlik qilmagan, menga ham xiyonat qiladi deb, qizni sochlaridan ot dumiga bogʻlab sudratib oʻldiribdi. Guliston shahri xarobaga aylanibdi, bunga sababchi boʻlgani uchun vayronaga Guldursin deb nom berishibdi.

Ustoz Natan Mallayev tagʻin ayni shunga monand bir rivoyatni mutaffakir Alisher Navoiyning “Tarixi mulki Ajam” asarida “Shopur zul Aktor” faslida kuzatadi (5–B.166). Rivoyatda keltirilishicha, Toyir degan shohning Malika nomli qizi otasi va yurtdoshlariga xiyonat qiladi. Malika ota yurti darvozasini Shopurga ochib beradi va Shopurga turmushga chiqadi, lekin Shopur otasiga vafo qilmagan menga vafo qilarmidi, deb uni qatl ettiradi (6–B.214–216).

Bu mavzuga oʻxshash yana bir rivoyat “Dol podsho va uning qizi malika Varzina haqida ertak” deb ataluvchi sheriyy ertak Boltajon Sodiqov qalamiga tegishli (9). Ayni shu mavzu bir paytlar yurtdoshimiz taniqli adib Mengziyo Safarovning “Ona tuproq qoʻshigʻi” asarida berilgan

edi. B.Sodiqov rivoyat mazmunini M.Safarov asaridan olgan (8). “Ona tuproq qo‘shig‘i”da hikoya etilishicha, “Dalvarzintepa” Surxon vohasining eng katta va ko‘rkam shaharlaridan biri ekan. Shahar Dal ismli podshohning poytaxti va uning Varzina nomli go‘zal qizi bor ekan. Shahar muxtasham va mustaxkam ekan, uning ovozasini Ali degan pahlavonning qulog‘iga yetib boripti. Ali Dalvarzin shahriga qo‘shin tortadi, buni eshitgan Dal podshoh shahar atrofidan keng va chuqur xandaqlar qazdiribti va uni suvga to‘ldiribti. Ali shaharni qamal qilibti, lekin uni zabt etish cho‘zilib ketibdi. Axiri Ali hiyla izlab topibdi, u Dal podshohning go‘zal qizini o‘ziga rom eish uchun baland dor qurdiribdi. Baland dor ustida Ali oq salla va oq yaktakda erta tongdan kech shomgacha chiroyli o‘yinlar ko‘rsata boshlabdi. Ali mohir dorboz ekan, dorda o‘ynayotgan navqiron yigitning chaqon harakatlari qiz e‘tiborini o‘ziga tortibdi. Shoh qizi bora-bora Aliga oshiq bo‘lib qoladi, bir kuni shahar ichidan ko‘k kaptar uchib kelib dor arqoniga qo‘nibdi. Kaptar bo‘ynida xat bor ekan, xat Varzinadan Aliga ekan. Qiz yigitning muddaosini so‘rabti, yigit qizni deb bu yurtga kelgani, qizini Aliga ravo ko‘rmagan Dal podshohi jazolash niyatida ekanini aytadi.

Shunday qilib yozishmalar davom etibdi, qizdan Ali shaharga suv qayerdan kelishini so‘raydi. Qiz buni batafsil tushuntirib beribdi. Shimolda To‘palang degan tog‘ daryosi oqadi, sen shu daryoni top va ikki qopga tarang qilib somon tiqib tarang qilib daryoga tashla. Qoplarni kuzatib bor. Qoplar to‘palangning Qoratog‘ daryosi bilan qo‘shilgan joyiga borganda ulkan girdobga tushib aylana boshlaydi. O‘sha joyga askarlaringni eng chaqqonlarini kirit, suv quyiladigan o‘ra bor. Shu o‘raning qopqog‘ini yopsa, shaharga keladigan suv g‘ippa bug‘iladi (8–B.142). Dal podshohning qizining vafosizligini sinovdan o‘tkazgan pahlavon Ali, sen padaringga vafo qilmading, menga vafo qilarmiding deb qizni qatl qilipti. Ko‘rinadiki, qadim zamonlarda ibtido topgan bir rivoyat turli ko‘rinishlarda zamonlar osha bizning davrgacha yetib kelishi va intihosiga yetishi hayratli hodisadir.

Suhaylu Guldursun” dostonining badiiy xususiyatlari o‘ziga xos, unda ishlatilgan qofiya tizmi, radif qo‘llash, tajnisdan foydalanish yaxshi natijalar bergan. Bularning bari shoirning san’atkorligidan dalolatdir, chunonchi tajnisdan unumli istifoda etiladi:

Suhayl xusni erur Yusufdin oli, (oliy-yuqori),
Etar mot olmani, yuzining oli. (qizilligi)
Biyik aramlari bor, so‘zi shirin, (chuchuk)
Bo‘lur oshiq oni ko‘rganda Shirin. (nom, ism.–B.76).
Kechin bo‘lg‘ach, borib posbonga o‘tru (yoniga)
O‘zin xohishin aytdi anda o‘tru (to‘g‘ri).
Ko‘rub Guldursun og‘lab holig‘a yuz (sanoq son),
Choh ichra kirdi, qo‘ydi yuzina yuz (Yuz –chehra–B.77).
Uchib kelmas edi qushlar bu yerg‘a, (bu yerga)
Topilmas erdi suv tashna har erg‘a... (yigitga)
Iloho asran Sayfi Saroying, (shoirning o‘zi)
Xalos aylab zulmdin keng saroying (saroy –B.78).

Chiroyli qofiya vositasida qahramon ichki ruhiyatini ochib berilishi tahsinga loyiq:

Suhayl shu yo‘l o‘za bormoqda g‘amgin,
Sevinchi qora kiygan, ko‘zi namgin.
Uning ko‘nglinda so‘ng‘inlik hamisha,
Ko‘runmas unga gulzoru na besha(–B.76).

Yoki :

Va oni tashladilar katta chohga ,
Sira osmoy alar go'sh ohu vohga.
Gunash dunyo yuzindin chohga botti
Uzilgan gul tekin tuproqda yotti.
U yotgan choh icha yo'q shu'lai nur,
O'langamas, tiriga eordi bir go'r (-B.76).

Yuqoridagi tasvirlar Suhaylning asirga olinishi va zindonga solinishi voqealariga taalluqli bo'lib, qahoamon ahvolutini anglashda ham muhimdir.

Guldursunning chohga tushib Suhayl ahvolidan voqif bo'lish voqeasi ayniqsa, bu holdagi Suhayl kayfiyati yaxshi ifodalangan:

O'nginda tushdakin ko'rganga u shod (-B.77),
Alam toshi sinib, dil bo'ldi ozod (-B. 78).

Ayniqsa, sevishganlarning jazirama cho'ldagi ochlik va tashnalik ahvoli, qiynoq holati, nihoyat ularning azobda o'limga mahkum etilishi ancha diqqatli tasvirini topgan:

Suhayl ohidin shu dam qo'pti bo'ron,
Aning tekkim bo'zuldi charxi davron.
Alar uzra to'kuldi, ko'mdi tuproq,
Bu sirni tanho sahro bildi ko'proq (-B.78).

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2016. – 58 b.
2. Bobomurodov Mamat (1938–2000)ning “Varzinshoh va Dallioy” asari. Taassufki bu asar bilan tanish emasmiz.
3. Mallayev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1965. – 746 b. (Xalq og'zaki ijodi. “Guldursun afsonasi”.– B.200–201).
4. Mallayev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. Birinchi kitob. Uchinchi nashri. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1976. – 664 b.
5. Navoiy Alisher. Asarlar. 15.t. T.14. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1967. –272 bet. (Tarixi muluki Ajam. – B.183–238. Shopur Aktov. – 214–216).
6. Sayfi Saroyi. Suhayl va Guldursun // O'zbek tili va adabiyoti. 1974. –№ 4. –B.75–78. Nashrga tayyorlovchi Nasrullo Davron.
7. Safarov M. Ona tuproq qo'shig'i. Qissalar, esselar, hikoyalar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989. – 352 b.
8. Sodiqov Boltajon. Dol podsho va uning qizi malika Varzina haqida ertak. // Termiz oqshomi. –2012. –16-yanvar.
9. Suhayl va Guldursun // Uch bulbul gulshani: [To'plam]. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986. –648 b.– (O'zbek adabiyoti bo'stoni). Mundarija: Yusuf va Zulayho (Durbek.) Gulistoni bit-turkiy (Sayfi Saroyi.–B.326–330) Xusrav va Shirin (Qutb Xorazmiy).
10. Fozilov Ergash. Kirish // Saroyi Sayfi. SHE'RLAR. GULISTON. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1968. – 256 bet (-B.3–7).